

УДК 316.4.066+323.2 : 316.322

О. С. Резнік, д-р соціол. наук

Інститут соціології НАН України

ЧИННИКИ ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИХ ПРАКТИК У ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇНАХ

У статті розглянуто чинники громадсько-політичних практик у європейських країнах. У роботі застосована множинна лінійна регресія на основі даних п'ятої хвилі Європейського соціального дослідження (ESS-5). Аналіз показав, що рівень освіти, оплачувана робота та дохід виявилися не впливовими чинниками. Натомість такі показники, як удосконалення знань і навичок, інтерес до політики та членство в політичній партії, виявилися впливовими та поширеними серед більшості європейських країн.

Ключові слова: громадсько-політичні практики, соціоекономічні чинники, мобілізаційні чинники.

Вступ

Здатність суспільства успішно контролювати державні інститути пов'язана з поширеністю громадсько-політичних практик як систематичних, відтворюваних і постійних дій різних соціальних суб'єктів у політичній сфері. Йдеться як про індивідуальні, так і про колективні форми дій з метою впливу на політичні інститути. Розрізняють конвенціональні (традиційні) та неконвенціональні (нетрадиційні) форми громадсько-політичних практик, які залежать від традицій політичної участі. До конвенціональних форм громадянських практик можна віднести достатньо рутинну поведінку, здійснювану через інституціональні канали і прийнятну для панівної у суспільстві політичної культури. До неконвенціональних форм громадсько-політичних практик, включно з насильницькими, вдаються тоді, коли традиційні форми з різних причин стають недоступними або ж не приносять бажаного результату. Саме громадянсько-політичними практиками, які відіграють активну роль у формуванні нової нормативної системи перехідних суспільств, до яких належить й українське, закріплюється незворотність соціальних і політичних змін. Громадсько-політичні практики стають способами реалізації соціальних інтересів різних верств суспільства, врівноважуючи та стабілізуючи його соціальну структуру.

Дослідження громадсько-політичних практик вимагає фіксації здійснених поведінкових актів. Йдеться про дії, які відбулися в минулому і не залежать в момент опитування від настроїв респондента, його оцінки та інших суб'єктивних чинників, котрі можуть вплинути на об'єктивність картини життя особистості. Проблема дослідження фактичних проявів громадянської

активності неелекторального характеру, за винятком поодиноких випадків, залишається досі поза широкою науковою увагою. Незважаючи на вагомий досягнення в галузі пізнання ціннісних та нормативних аспектів політичного життя, досі відсутні теоретичні обґрунтування детермінант громадянських дій в українському суспільстві у порівнянні з європейськими суспільствами. У методологічному плані вивчення чинників громадсько-політичних практик потребує порівняльних досліджень, які дають змогу зафіксувати постійні і відтворювані стимули в контексті відмінностей політичного та соціально-економічного розвитку різних європейських країн.

Теоретичні підходи

З усієї множинності теоретичних підходів, які пояснюють чинники громадянської активності, у сучасних емпіричних дослідженнях виокремлюються декілька, які виявилися дієвими та практично значущими. Серед цих підходів можна умовно виокремити соціоекономічний, соціально-психологічний та ресурсно-мобілізаційний. Соціоекономічний підхід стимулом вважає насамперед соціоекономічний статус, який традиційно визначається як похідний від доходу, професії, рівня освіти тощо. Ранні спроби обчислення рівня соціоекономічного ресурсу ґрунтувалися на поєднанні освіти та доходу. Високий соціоекономічний статус надає переваги людині, оскільки забезпечує володіння необхідною інформацією, навичками та компетенцією [1]. Це також сприяє засвоєнню необхідних норм та моделей політичної поведінки (включно з відчуттям громадянського обов'язку), які можуть виступати мотивами залучення особистості в політику, що дає змогу набутися досвід і дістати необхідну підтримку з боку офіційних структур. Соціоекономічний статус зумовлюється розподілом таких соціальних ресурсів: освіта, що формує звичку шукати нову інформацію, готовність оволодівати новими навичками та здатність до самообілізації; гроші, наявність яких вивільняє час для заняття громадянською діяльністю; високий соціальний статус і престиж, до носіїв яких влада дослухається охочіше; і нарешті, деякі поведінкові навички, наприклад, здатність грамотно викладати свої вимоги у доступній манері, прийнятній для політиків і бюрократів. Зрозуміло, що всі ці ресурси зосереджені в руках соціально привілейованих верств населення.

Соціально-психологічний підхід до вивчення громадянської дії акцентує увагу на внутрішньоособистісних чинниках і можливостях самоактуалізації людини у соціальному житті. Найвідомішими тлумаченнями актуалізації громадянської активності, які мають соціально-психологічне наповнення і часто застосовані у дослідженнях політичної культури, стали концепції політичної ефективності та політичної залученості. Політична ефективність (political efficacy*) визначається як відчуття індивіда, що його політична дія має чи матиме вплив на політичний процес. Дослідження Р. Даля є одним із

* Political efficacy перекладають також як політичну компетентність.

перших, де продемонстровано позитивну кореляцію між упевненістю у власній політичній ефективності та інтенсивністю участі громадян у функціонуванні відповідних інститутів [2, р. 287–289]. Політична залученість виявляється через інтерес до політики та компетентність, які, безумовно, сприяють активності. Однак усвідомлення соціальних інтересів, спричинених соціальними розколами, не завжди зумовлює громадянську активізацію. Лише за умови зростання активістських цінностей з'являється ідеологічне підґрунтя для реалізації соціальних інтересів та потреб, а звідси відбувається політична ідентифікація. Зростає суб'єктивне усвідомлення власної політичної компетентності та громадянського обов'язку. Віра у власні сили та віра у можливість реалізувати свої домагання стають вирішальними чинниками для того, щоб люди почали діяти. Коли важливість громадянського обов'язку переважає власні егоїстичні погляди на життя, з'являються передумови ідентифікації та солідарності з референтною групою, знижується міжособистісна недовіра, оскільки відбувається емоційна насиченість особистісних відносин.

Теорія мобілізації ресурсів починаючи з кінця 1960-х рр. стала домінувати у поясненні детермінант соціальних рухів та громадянської активності. Вона викристалізувалася у працях Дж. Маккарті, М. Залда, Р. Еша, В. Гемсона, Ч. Тілі. Теорія мобілізації ресурсів припускає, що в сучасних плюралістичних суспільствах протест стає звичайним явищем, оскільки завжди існує незадоволення. Це, своєю чергою, нівелює важливість чинників незадоволення, оскільки плюралізм робить їх повсюдними. Актори, які вирішили взяти участь у громадянській дії, вчиняють раціонально, вони зважують витрати та вигоди від участі (такі міркування, безумовно, пов'язані із впливом теорії раціонального вибору). Тривалість та характер участі залежать від змісту накопичених ресурсів та становища індивіда в соціальних мережах. Проаналізувавши процеси революційних змін, Ч.Тілі розрізняє чотири головні компоненти протестної колективної діяльності: 1) організація групи або груп учасників; 2) мобілізація ефективних ресурсів, які вможливають колективні дії; 3) згуртування зайнятих у колективній діяльності осіб за спільними інтересами; 4) можливість для реалізації революційних цілей (див.: [3, с. 584]). Власне, існує два головні підходи в межах теорії мобілізації ресурсів: "політично-інтерактивний", який зосереджується на процесах структурних змін, якими спричиняються соціальні рухи, та на структурі політичних можливостей для колективної дії, і "організаційно-підприємницький" підхід, який зосереджується на вивченні офіційних організацій та лідерів, покликаних мобілізувати ресурси. Останній підхід зазнав критики через применшення соціально-психологічних, ідеологічних та культурних аспектів рухів.

Настанова, яка увібрала в себе здобутки теорії мобілізації ресурсів та соціально-психологічних підходів до політичної залученості, дістала втілення у тривалих емпіричних дослідженнях С. Верби, К.Л. Шлоцман і Г.І. Брейді. Досліджуючи проблему стратифікації політичної активності, вони застосова-

ли модель громадянського волонтаризму (Civic Voluntarism Model). Базовими чинниками цієї моделі стали ресурси, мотивація та мобілізація. Ресурсами є час, гроші та громадянські навички. Ці ресурси людина набуває в перебігу соціалізації через сім'ю, школу, місце роботи, добровільні організації, релігійні установи тощо. Громадянські навички включають комунікаційні та організаційні здатності, які дають змогу громадянам ефективно використовувати гроші та час у громадянській діяльності. Мотивацію визначає сукупність психологічних стимулів, які спонукають до участі (політичний інтерес, політична ефективність, відчуття громадянського обов'язку, партійна ідентифікація тощо). Мобілізація трактується як спонукання до участі в громадянських акціях [4, р. 269–273; 5]. Усі ці три чинники взаємно посилюють один одного й надають кумулятивних політичних переваг тим, хто ними володіє. Однак дослідження доводить, що, хоча певну роль відіграють і мотивація, і ресурси, недостатність ресурсів набагато більшою мірою перешкоджає активності, ніж брак мотивів. Водночас було з'ясовано, що "активність, пов'язана з витратами часу, залежить безпосередньо від освіти, натомість активність, пов'язана з витратами грошей, залежить від прибутку (доходу – ред.) й тільки опосередкованою мірою – від освіти внаслідок її впливу на рівень прибутку. Активність, пов'язана з рівнем прибутку й заснована на грошах, була спрямована на захист багатих й на політику, яка сприяла заможним; активність, пов'язана з освітою й витратами часу, надавали більшого впливу в політиці тим, хто був поінформований і толерантний" [5, с. 981]. Таким чином, розрізнення впливу освіти від впливів доходів виокремило соціальні риси громадянської активності. Натомість диференціація чинників витрат часу і витрат грошей з'ясувала природу громадянської активності.

Очевидно, що модель громадянського волонтаризму також ґрунтується на соціоекономічній моделі участі. Однак поряд із такими важливими ресурсами, як освіта, оплачувана робота та рівень доходу, враховуються також додаткові професійні та кваліфікаційні навички. Водночас така модель передбачає певні суб'єктивні чинники, зокрема такі, як інтерес до політики та партійна ідентифікація. Крім цього, важливим для ефективності громадсько-політичних дій є залучення організаційних ресурсів, що втілюється у членстві в політичній партії. Отже, модель громадянського волонтаризму видається найбільш прийнятною, адже охоплює як суб'єктивні соціально-психологічні, так і об'єктивні соціально-економічні чинники. Тому перспективним для методологічного застосування в аналізі чинників є звернення уваги на соціоекономічні ресурси та соціально-психологічні аспекти політичної залученості.

Опис даних

Емпіричну базу утворює масив п'ятої хвилі міжнародного порівняльного проекту European Social Survey (ESS-5), яку було проведено у 2010–2011 рр. До запитальника дослідження були включені традиційні запитання, спрямовані на вивчення проблем громадянсько-політичної активності. Опитування насе-

лення європейських країн за найсуттєвішими соціологічними показниками проводять один раз на два роки за єдиною для всіх країн програмою і вибіркою, що репрезентує доросле населення країн Європи. Опитування в Україні здійснив Інститут соціології НАН України, використовуючи опитувальні мережі фірм СОЦИС та Research & Branding Group. Генеральну сукупність становило населення України віком від 15 років. В Україні керівником проекту та національним представником у виконавчому комітеті проекту ESS є Є. Головаха, національним координатором – А. Горбачик. Фінансування реалізації проекту в Україні забезпечили Президія НАНУ та Фонд "Відродження".

Процедура та методика дослідження

Для з'ясування чинників громадсько-політичних практик у європейських країнах було застосовано метод множинних лінійних регресій. Цей метод дає змогу найбільш точно вивчити вплив різних факторів на залежну змінну. Для побудови множинної лінійної регресії було застосовано метод автоматичного введення факторів моделі (*Enter*), оскільки він дає змогу наочно продемонструвати вплив усієї множини визначених факторів через коефіцієнт детермінації R^2 . Як залежну змінну було використано адитивний індекс, побудований шляхом відповідей на запитання "Існують різні шляхи покращити справи в країні або сприяти запобіганню серйозним проблемам. Чи доводилося Вам за останні 12 місяців робити що-небудь із того, що я зараз назву? Ви..." та обчислення середнього арифметичного значень переліку семи занять – В13 "...зверталися до політиків, представників уряду чи місцевої влади?", В14 "...працювали у політичній партії чи русі?", В15 "...працювали в іншій організації або об'єднанні?", В16 "...носили значки з політичною рекламою, інші політичні атрибути або клеїли листівки?", В17 "...підписували петиції?", В18 "...брали участь у санкціонованих мітингах або демонстраціях?" та В19 "...бойкотували які-небудь промислові або сільськогосподарські продукти?". Як незалежні змінні, використані в масиві ESS-5 (детальніше див.: *Додаток*), були виокремлені такі чинники: 1) соціоекономічні ресурси (освіта, оплачувана робота, дохід, удосконалення знань і навичок); 2) мотиваційні ресурси (інтерес до політики, партійна ідентифікація, членство в політичній партії).

Виклад результатів

Зважаючи на недоцільність наведення відсотків негативних відповідей, оскільки розподіл відповідей на кожне запитання має дихотомічний характер ("так" або "ні"), нижче (табл. 1) подаємо розподіл ствердних відповідей на фактологічні судження, які фіксують реальні форми громадянської активності людей.

Така форма громадсько-політичних практик, як *звернення до політиків, представників уряду чи місцевої влади*, в Україні поширена серед 8,8% громадян, що дещо менше від загальноєвропейського показника (12,4%). Подібні показники простежуються і серед населення Греції, Ізраїлю, Польщі, Росії, Словаччини, Словенії. Менше за українців контактують з політиками і чиновниками лише болгари та хорвати. Найвищий рівень звернень зафіксовано серед громадян Норвегії, Фінляндії, Кіпру, Данії, Швеції та Швейцарії.

Таблиця 1

Розподіл ствердних відповідей громадян європейських країн на запитання "Існують різні шляхи покращити справи в країні або сприяти запобіганню серйозним проблемам. Чи доводилося Вам за останні 12 місяців робити що-небудь із того, що я зараз назву? Ви ...", 2010–2011 рр.

Країна	...зверталися до політиків, представників уряду чи місцевої влади?	...працювали у політичній партії чи русі?	...працювали в іншій організації або об'єднанні?	...носили значки з політичною рекламою, інші політичні атрибути або клеїли листівки?	...підписували петиції?	...брали участь у санкціонованих мітингах або демонстраціях?	...бойкотували які-небудь промислові або сільськогосподарські продукти?
Бельгія	11,7	4,6	19,6	7,0	20,6	6,4	9,2
Болгарія	5,3	2,7	1,4	2,1	6,4	2,6	3,6
Велика Британія	14,8	1,7	6,3	5,9	28,1	2,4	19,6
Греція	8,6	2,9	4,7	3,1	5,1	10,3	11,9
Данія	17,9	4,1	25,0	8,6	29,3	7,7	21,9
Естонія	13,9	3,5	5,9	4,7	7,8	2,0	9,1
Ізраїль	9,4	2,6	3,5	3,6	12,6	7,1	6,5
Ірландія	13,8	3,0	8,2	4,9	14,4	6,5	8,9
Іспанія	13,5	7,0	17,6	10,1	26,2	18,2	11,5
Кіпр	18,7	4,3	6,4	5,4	7,2	4,1	5,4
Нідерланди	17,3	3,7	23,5	3,9	25,9	2,5	10,1
Німеччина	15,4	3,9	25,6	5,0	30,2	8,3	27,8
Норвегія	22,2	5,9	29,1	28,0	36,1	9,6	19,5
Польща	8,6	2,3	7,1	5,4	11,1	2,1	5,1
Росія	8,2	5,5	4,4	3,5	6,1	3,7	2,3
Словаччина	9,6	2,0	6,0	4,2	20,8	1,9	6,9
Словенія	9,1	2,9	1,7	2,6	8,6	2,2	5,7
Угорщина	11,9	2,6	6,6	2,6	2,8	2,7	6,1
Україна	8,8	3,7	1,4	4,8	2,6	3,6	1,1
Фінляндія	20,8	3,4	38,8	16,7	27,6	1,4	33,1
Франція	13,8	3,4	16,1	9,9	28,9	17,1	28,8
Хорватія	6,1	3,5	4,8	2,8	21,9	7,7	9,8
Чехія	14,2	2,4	7,5	3,6	16,1	4,6	10,2
Швейцарія	15,7	5,8	13,6	4,8	31,8	3,9	27,4
Швеція	16,3	3,6	28,3	19,5	37,2	4,9	35,6

Натомість щодо такого виду громадсько-політичної діяльності, як *робота у політичній партії чи русі*, суттєвих відмінностей по країнах не спостерігається: національні показники в цілому наближені до середньоєвропейського (3,5%). Можна лише констатувати, що найбільші показники партійної роботи зафіксовані в Іспанії, Норвегії та Швейцарії.

Практика *роботи в іншій організації або об'єднанні* у середньоєвропейському вимірі охоплює 11,8% дорослого населення. Перевищення середньоєвропейського показника спостерігається переважно серед громадян країн

Північної Європи (Норвегія, Данія, Фінляндія, Швеція), а також Бельгії, Іспанії, Нідерландів, Німеччини, Франції та Хорватії. Показовими є мізерні показники постсоціалістичних країн, серед яких перебуває й Україна.

Такий різновид громадянської поведінки, як *носіння значків з політичною рекламою, інших політичних атрибутів, розклеювання листівок*, на середньоєвропейському рівні поширюється на 6,3% дорослого населення. Знову ж таки вищими за середньоєвропейські виявилися показники цієї форми практики серед представників таких країн, як Іспанія, Норвегія, Фінляндія, Франція, Швеція. Найнижчі показники демонстративних практик зафіксовані в постсоціалістичних країнах та в Греції, Ізраїлі, Нідерландах та Швейцарії.

Показники практик *підписання петицій* у середньоєвропейському вимірі становлять 17,7% дорослого населення. Вищі за середньоєвропейські показники такої активності поширені серед громадян скандинавських країн, Бельгії, Великої Британії, Іспанії, Нідерландів, Німеччини, Словаччини, Франції, Хорватії та Швейцарії. Найменше практикують такі дії представники постсоціалістичних країн, Греції та Кіпру.

Участь у санкціонованих мітингах або демонстраціях у середньоєвропейському вимірі охоплює 5,7% дорослого населення. Можна вирізнити низку країн, де участь у санкціонованих мітингах та демонстраціях є вищою за середньоєвропейський показник; це – Бельгія, Греція, Данія, Ізраїль, Ірландія, Німеччина, Норвегія та Хорватія. Найвищими протестними показниками вирізняється Іспанія та Франція. Натомість низький рівень участі населення у санкціонованих мітингах і демонстраціях зафіксовано у постсоціалістичних країнах, на Кіпрі, у Великій Британії, Нідерландах, Швейцарії та Швеції.

Протестна практика з економічним підґрунтям, а саме *бойкотування яких-небудь промислових або сільськогосподарських продуктів*, за середньоєвропейськими показниками поширена серед 12,9% дорослого населення. Вищими є ці показники в скандинавських країнах, Великій Британії, Німеччині, Франції та Швейцарії; наближені до середньоєвропейського – у Греції, Іспанії, Нідерландах та Чеській Республіці; тоді як у постсоціалістичних країнах показники практик економічного бойкоту є нижчими від середньоєвропейських.

Результати Європейського соціального дослідження показали, що населення більшості постсоціалістичних країн виявляють найнижчу громадсько-політичну активність порівняно з населенням країн традиційної демократії. Той факт, що найвищі показники більшості форм громадянських практик при таманні скандинавським та іншим розвиненим країнам Західної Європи, може свідчити про зв'язок економічного добробуту населення з громадянською активністю. Однак це можна перевірити лише в сукупності з іншими чинниками.

Побудова рівнянь множинних лінійних регресій у європейських країнах виявила відмінності часток впливу всіх чинників на залежну змінну громадсько-політичних практик (див. табл. 2). Можна констатувати, що значення показників R2 не є достатніми, щоб вважати побудовані рівняння прогностичними.

Таблиця 2
Множинні лінійні регресії для залежної змінної громадсько-політичних практик, 2010–2011 рр.

Країни Європи	Рівень освіти		Оплачувана робота		Рівень доходу		Удосконалення знань і навичок		Інтерес до політики		Партійна ідентифікація		Членство в політичній партії		R ²
	Beta	Sig.	Beta	Sig.	Beta	Sig.	Beta	Sig.	Beta	Sig.	Beta	Sig.	Beta	Sig.	
Бельгія	-0,069	0,005	-0,049	0,073	-0,013	0,618	0,156	0,000	0,192	0,000	0,122	0,000	0,227	0,000	0,212
Болгарія	-0,117	0,000	-0,044	0,069	-0,038	0,125	0,053	0,014	0,070	0,003	0,086	0,000	0,315	0,000	0,188
Велика Британія	-0,003	0,891	-0,011	0,670	-0,041	0,100	0,132	0,000	0,277	0,000	0,098	0,000	0,101	0,000	0,160
Греція	-0,182	0,000	-0,007	0,753	0,013	0,561	0,116	0,000	0,210	0,000	0,034	0,129	0,240	0,000	0,208
Данія	-0,077	0,004	0,011	0,740	-0,013	0,676	0,169	0,000	0,176	0,000	0,025	0,337	0,160	0,000	0,123
Естонія	-0,088	0,001	0,015	0,566	-0,061	0,020	0,183	0,000	0,110	0,000	0,031	0,215	0,316	0,000	0,215
Ізраїль	-0,099	0,001	0,014	0,621	-0,035	0,220	0,136	0,000	0,096	0,000	0,062	0,017	0,233	0,000	0,137
Ірландія	-0,119	0,000	0,012	0,606	0,014	0,581	0,192	0,000	0,128	0,000	0,142	0,000	0,277	0,000	0,242
Іспанія	-0,082	0,002	-0,036	0,172	-0,049	0,077	0,169	0,000	0,206	0,000	0,121	0,000	0,202	0,000	0,245
Кіпр	-0,175	0,000	0,003	0,929	0,063	0,087	0,095	0,004	0,135	0,000	0,053	0,000	0,425	0,000	0,305
Нідерланди	-0,074	0,004	-0,023	0,401	0,011	0,673	0,170	0,000	0,183	0,000	0,081	0,001	0,212	0,000	0,176
Німеччина	-0,076	0,000	0,007	0,741	-0,089	0,000	0,213	0,000	0,168	0,000	0,157	0,000	0,220	0,000	0,265
Норвегія	-0,049	0,055	-0,012	0,668	-0,012	0,651	0,146	0,000	0,192	0,000	0,038	0,137	0,194	0,000	0,140
Польща	-0,100	0,001	0,026	0,345	-0,088	0,002	0,252	0,000	0,144	0,000	0,075	0,006	0,176	0,000	0,224
Росія	-0,041	0,059	0,033	0,144	0,013	0,559	0,143	0,000	0,140	0,000	0,021	0,319	0,379	0,000	0,223
Словаччина	-0,084	0,004	-0,092	0,004	0,018	0,541	0,135	0,000	0,131	0,000	0,069	0,017	0,114	0,000	0,102
Словенія	-0,017	0,634	0,015	0,636	-0,111	0,001	0,145	0,000	0,130	0,000	0,102	0,001	0,298	0,000	0,212
Угорщина	-0,084	0,006	0,074	0,013	-0,002	0,951	0,101	0,001	0,154	0,000	0,056	0,046	0,294	0,000	0,169
Україна	-0,028	-0,028	0,013	0,013	-0,078	-0,078	0,125	0,000	0,068	0,068	0,130	0,000	0,303	0,000	0,172
Фінляндія	-0,084	0,000	-0,033	0,209	0,000	0,997	0,217	0,000	0,198	0,000	0,081	0,000	0,110	0,000	0,168
Франція	-0,085	0,000	-0,052	0,037	-0,029	0,227	0,118	0,000	0,240	0,000	0,121	0,000	0,216	0,000	0,225
Хорватія	-0,087	0,003	-0,007	0,839	-0,090	0,006	0,142	0,000	0,168	0,000	0,081	0,009	0,145	0,000	0,168
Чехія	-0,081	0,001	-0,039	0,138	-0,056	0,030	0,116	0,000	0,181	0,000	0,079	0,002	0,141	0,000	0,135
Швейцарія	-0,111	0,000	-0,015	0,582	-0,049	0,077	0,150	0,000	0,189	0,000	0,073	0,009	0,248	0,000	0,236
Швеція	-0,147	0,000	0,056	0,080	0,030	0,297	0,130	0,000	0,252	0,000	0,008	0,742	0,203	0,000	0,180

Показники дисперсії у національних вибірках пояснюють не більше 30% впливу всіх предикторів моделі на залежну змінну. Очевидно, що існують також якісь інші, невідомі нам чинники громадсько-політичних практик. Отже, цей факт вимагає у подальшому глибших теоретичних розробок для формування більш адекватного інструментарію дослідження. Однак те, що частки впливу, за винятком окремих країн, у цілому істотно не відрізняються та коливаються в межах 17–24% дисперсії, свідчить про загалом стабільний вплив запропонованих у моделі чинників.

Аналіз значень стандартизованих коефіцієнтів побудованого рівняння (стовпчик *Beta*) віддзеркалює вплив відповідних предикторів на залежну змінну. Серед чинників, включених до регресійної моделі, такі незалежні змінні, як оплачувана робота та рівень доходу, для переважної більшості країн не мають статистично значущого впливу на громадсько-політичні практики (значимість коефіцієнтів вказано у стовпчику *Sig.*). Чинник рівня освіти виявився впливовим лише щодо шести країн (Болгарії, Греції, Ірландії, Кіпру, Польщі та Швеції). Чинник партійної ідентифікації виявився не впливовим серед таких країн, як Греція, Данія, Естонія, Кіпр, Норвегія, Росія і Швеція. Найбільш поширеними і впливовими серед абсолютної більшості європейських країн є чинники удосконалення знань і навичок, інтересу до політики та членства в політичній партії. Серед усіх предикторів, представлених у рівняннях як чинники громадсько-політичних практик, найбільшим для більшості європейських країн є вплив членства в політичній партії. Лише у Польщі і Фінляндії найбільш впливовим виявився чинник удосконалення знань і навичок, а у Великій Британії, Франції, Хорватії, Чехії та Швеції – чинник інтересу до політики. Для Іспанії вплив інтересу до політики та членства в політичній партії виявився у цілому подібним. Що стосується України, то найбільш впливовим є чинник членства в політичній партії; наступними за впливом є чинники партійної ідентифікації та удосконалення знань і навичок.

Висновки

Аналіз показав, що соціоекономічні чинники вирішального впливу на відтворення громадсько-політичних практик не мають. Водночас той факт, що рівняння множинних лінійних регресій зафіксували поширеність серед абсолютної більшості європейських країн впливу показників удосконалення знань і навичок, інтересу до політики та членства в політичній партії, в цілому свідчить про дієвість моделі громадянського волонтаризму. Однак у даному разі виступають як соціоекономічний ресурс не традиційні освіта та оплачувана робота, а тривалий протягом усього життя людини процес удосконалення професійних знань і навичок. Поширення інформаційних технологій надало імпульсу до перегляду традиційного погляду на освіту як головний етап підготовки індивіда до праці. Нові технології впливають на характер праці, оскільки швидкий темп технологічних змін потребує прискореної заміни одних робочих місць на нові, які подеколи потребують відмінних від

попередньої кваліфікації навичок і знань, а отже, все це вимагає необхідних для високотехнологічної роботи інтенсивної професійної перекваліфікації. Інтерес до політики у поєднанні з освіченістю, інформованістю та вмінням пристосовуватися до різного роду викликів стають безумовними психологічними стимулами до тривалої та відтворюваної громадсько-політичної активності. Натомість членство в політичній партії доповнює механізм детермінації громадсько-політичних практик мобілізаційним потенціалом організаційних ресурсів та емоційної насиченості групової взаємодії.

-
1. *Brady H. Beyond SES: A Resource Model of Political Participation* / H.Brady, S.Verba, K.Schlozman // *American Political Science Review*. – 1995. – Vol. 89, № 2. – P. 271–294.
  2. *Dahl R.A. Who governs? : Democracy and power in an American city* / R.A. Dahl. – New Haven ; Lnd. : Yale UP, 1961. – 355 p.
  3. *Гіденс Е. Соціологія* / Е.Гіденс. – К. : Основи, 1999. – 726 с.
  4. *Verba S. Voice and Equality: Civic Voluntarism in American Politics* / S.Verba, K.Schlozman, H.E.Brady. – Cambridge, MA : Harvard University Press, 1995. – 640 p.
  5. *Верба С. Представницька демократія і демократичні громадяни: філософське та емпіричне розуміння* / С.Верба // *Демократія : антол.* / [упоряд. О.Проценко]. – К. : Смолоскип, 2005. – С. 943–982.

Транслітерований список джерел

1. Brady H. *Beyond SES: A Resource Model of Political Participation* / H.Brady, S.Verba, K.Schlozman // *American Political Science Review*. – 1995. – Vol. 89, № 2. – P. 271–294. [in English]
2. Dahl R.A. *Who governs? : Democracy and power in an American city* / R.A. Dahl. – New Haven ; Lnd. : Yale UP, 1961. – 355 p. [in English]
3. G'idens E. *Sociologija* / E.G'idens. – K. : Osnovy, 1999. –726 s. [in Ukrainian]
4. Verba S. *Voice and Equality: Civic Voluntarism in American Politics* / S. Verba, K. Schlozman, H.E. Brady. – Cambridge, MA : Harvard University Press, 1995. – 640 p. [in English]
5. Verba S. *Predstavnyc'ka demokratija i demokratychni gromadjany: filososfs'ke ta empyryчне rozuminnja* / S. Verba // *Demokratija : antol.* / [uporjad. O. Procenko]. – K. : Smoloskyp, 2005. – S. 943–982. [in Ukrainian]

Додаток

Незалежні змінні, використані у масиві ESS-5.

- Рівень освіти:** вимірюваний на підставі запитання F6. "Яким є найвищий рівень освіти, що Ви його отримали?" за 6-бальною шкалою із можливими варіантами відповіді "0 – неповна початкова освіта (менше 4 класів середньої школи); 1 – початкова освіта (4–7 класів середньої школи); 2 – неповна середня освіта (8–9 класів середньої школи); 3 – повна середня освіта (10-11 класів середньої школи); 4 – середня спеціальна освіта (технікум, вище за середню, але не вища); 5 – перший ступінь вищої освіти (бакалавр)".
- Оплачувана робота:** фіктивна дихотомічна змінна, яка набуває значення 1 для тих, хто зазначив (F8с. "Який із цих варіантів найкраще змальовує Вашу ситуацію (впродовж останніх семи днів?)") позицію "оплачувана робота (або тимчасово у відпустці) (найманий працівник, самозайнятий, робота у сімейному бізнесі)", і значення 0 – для тих, хто не зазначив цієї позиції.
- Рівень сукупного доходу:** вимірюваний на підставі запитання F32. "Якщо скласти доходи з усіх джерел, то яким буде Ваш сукупний чистий (після сплати всіх податків та обов'язкових відрахувань) дохід за місяць Вашої родини?" за сформованою після опитування універсальною 12-бальною шкалою.
- Удосконалення знань і навичок:** фіктивна дихотомічна змінна, яка набуває значення 1 для тих, хто дав ствердну відповідь на запитання F61. "Протягом останніх дванадцяти місяців чи відвідували Ви які-небудь курси, лекції, тренінги або заняття з метою вдосконалення своїх знань або навичок, необхідних для роботи?", і значення 0 – для тих, хто дав негативну відповідь.
- Інтерес до політики:** вимірюваний на підставі запитання B1. "Скажіть, будь ласка, наскільки Ви цікавитесь політикою?" за 4-бальною шкалою із можливими варіантами відповіді "1 – дуже цікавлюсь; 2 – взагалі цікавлюсь; 3 – мало цікавлюсь; 4 – зовсім не цікавлюсь".
- Партійна ідентифікація:** фіктивна дихотомічна змінна, яка набуває значення 1 для тих, хто дав ствердну відповідь на запитання B20а. "Чи є в країні така політична партія, яка Вам є більш близькою, ніж решта партій?", і значення 0 – для тих, хто дав негативну відповідь.
- Членство в політичній партії:** фіктивна дихотомічна змінна, яка набуває значення 1 для тих, хто дав ствердну відповідь на запитання B21. "Чи є Ви членом якої-небудь політичної партії?", і значення 0 – для тих, хто дав негативну відповідь.

Отримано 28.01.13

А.С. Резник, д-р соціол. наук

ФАКТОРЫ ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИХ ПРАКТИК В ЕВРОПЕЙСКИХ СТРАНАХ

В статье рассмотрены факторы общественно-политических практик в европейских странах. В работе применена множественная линейная регрессия на основе данных пятой волны Европейского социального исследования (ESS-5). Анализ показал, что уровень образования, оплачиваемая работа и доход оказались невлиятельными факторами. Зато такие показатели, как совершенствование знаний и навыков, интерес к политике и членство в политической партии оказались влиятельными и распространенными среди большинства европейских стран.

Ключевые слова: общественно-политические практики, социально-экономические факторы, мобилизационные факторы.

O. Reznik, Doktor of Sociological Sciences

FACTORS OF SOCIO-POLITICAL PRACTICES IN EUROPEAN COUNTRIES

The article considers the factors socio-political practices in European countries. The paper used multiple linear regression based on the fifth wave of European Social Survey (ESS-5). The analysis showed that the level of education, paid work and income were innocent factors. Instead, indicators such as improving knowledge and skills, interest in politics and membership in political parties were influential and common among most European countries.

Keywords: socio-political practices, socioeconomic factors, mobilization factors.